

УДК 821.161.2

О. В. МІНЕНКО, О. О. ДЯДЮШЕНКО

м. Черкаси

alesya-minenko@mail.ru

ЕСТЕТИЧНІ ПРИНЦИПИ РОМАНТИЗМУ В ПЕРШИХ ПЕРЕКЛАДАХ ТВОРІВ В. ШЕКСПІРА В УКРАЇНІ

У статті простежені естетичні принципи романтизму в перших перекладах творів Вільяма Шекспіра в Україні. Виявлено, що естетичний досвід обумовлений колом зацікавлень і художніх смаків реципієнта. Важливим етапом дослідження був також аналіз горизонту очікувань «шекспірівської хвилі», який переважно складався з комплексу романтичних уявлень. Показано, що художній переклад часто демонструє своєрідність погляду перекладача на творчість письменника, зумовлений вузьким аспектом інтерпретаційного художнього поля. У цьому плані горизонт очікувань іншої національної літератури, яка сприймає іншомовний твір, відповідає й узгоджується з внутрішніми потребами національної літератури.

Ключові слова: переклад, література, твір, рецепція, письменник.

За часів утвердження українського романтизму особлива роль належала перекладній літературі. Переклад стає одним із домінантних поштовхів до творення української художньої літературної системи за рахунок розширення естетичного поля художньої виразності. Якщо переклади Шекспіра з'явилися в європейських країнах ще за доби бароко, то рецепція творів Шекспіра починається в Україні лише в 40-х рр. XIX ст. і пов'язана зі специфікою національної самосвідомості, а відповідно – і з самоідентифікацією нації [7, 147]. Специфіку перекладацької рецепції англійського поета можна значною мірою пояснити особливістю художньої еволюції української літератури, де важливе місце посідають традиції бароко. Це явище у вітчизняній літературі стало важливою і конститутивною художньою системою, яка визначила значною мірою специфіку перебігу літературного процесу в Україні, що хронологічно дістав розвитку вже за межами доби бароко [5, 234].

Метою нашої статті є простежити принципи романтизму в перших перекладах творів Вільяма Шекспіра в Україні.

У 40–60-ті рр. XIX ст. в українській літературі відбулася низка важливих процесів. Якщо в Німеччині Шекспіра одразу визнали «своїм», то в Україні постійно точилися дискусії: чи потрібен українцям Шекспір, чи здатні вони його розуміти і перекладати, чи впоратися з цим завданням українська мова? Поя-

ва запізнілих перекладів в Україні була спричинена рядом соціокультурних чинників. До першого такого чинника Ю. Черняк відносить дискримінацію українського населення за культурними ознаками; другий чинник – принизливий статус української мови і несприятливі умови її розвитку; до третього чинника відносяться численні перепони на шляху розвитку українського театрального мистецтва; четвертим фактором науковець вважає відсутність у тогочасному суспільстві консолідаційних умонастроїв і чітких орієнтирів щодо цивілізаційної перспективи українського народу [9, 72]. Переклади Вільяма Шекспіра українських перекладачів цього часу, безумовно, вплинули на подальший розвиток української літератури (не тільки поезії, а й прози і драматургії). Вони стали важливим етапом і в розвитку української літературної мови. Літературний процес середини і другої половини XIX ст. формувався під впливом творчості плеяди талановитих письменників – М. Костомарова, П. Свенціцького, Ю. Федьковича, І. Франка, Лесі Українки, П. Куліша, М. Старицького та інших. І. Лімборський у праці «Світова література і глобалізація» відзначив, що у XIX ст. великого англійця в Україні сприймали не зовсім так, як на нього дивилися на Заході: «Це був «інший» Шекспір, який завдяки перекладам поставав значною мірою як своєрідна «проекція» українського національного бачення постаті великого драматурга.

Іншими словами, тут ми зустрічаємося зі складними трансформаційними моделями, завдяки яким українські письменники намагалися побачити у творах Шекспіра те, що було, на їхню думку, важливо для самої української культури» [4, 72].

Для літератури того часу, що охоплювала добу романтизму і реалізму, характерні різноманітність художніх пошуків та індивідуальних стилів письменників, використання різних жанрів – від епічних романів і повістей до новел, трагедій, фразок тощо. Романтизм, як і реалізм, розвивався в першій половині XIX ст. у спільній для них історичній та естетичній ситуації. Іноді їх розвиток ішов послідовно, іноді – паралельно, а часом вони перепліталися. Слід зазначити, що «європейський романтизм першої половини XIX ст. багато в чому формувався як напрям у межах загальноромантичного потоку» (Д. Затонський). Тож і не дивно, що спочатку ці напрями «мирно співіснували», взаємозбагачуючись художніми відкриттями і здобутками.

У багатьох творах письменників-реалістів (М. Старицький, І. Франко) відчутний вплив романтизму. До того ж реалісти не змогли б так переконливо й точно описувати час і місце дії творів, якби не запозичили в романтиків категорію історизму і принцип відтворення місцевого колориту. Адже для реалістів, як і для романтиків, принципово важливою залишилися, з одного боку, життєвість і точність деталей, а з іншого – виразність «обличчя епохи» в цілому. Реалісти приділяли велику увагу дослідженню ролі природно-історичного середовища і спадковості у формуванні і розвитку людини та суспільства. Тому в реалістичному творі характер, учинки і, зрештою, доля персонажа були чітко вмотивовані, обумовлені («детерміновані») його походженням, освітою, професією, колом друзів, умовами життя і, що важливо, – конкретною історичною ситуацією, в якій він живе. І тут письменникам-реалістам знадобився художній досвід романтиків щодо відтворення колориту конкретних націй або епох. Водночас історизм реалістів суттєво відрізнявся від романтичного. У романтиків історизм був основним вектором, спрямованим у «відрефлектоване» минуле, яке поставало

джерелом старожитностей і артефактів. Натомість, історизм реалістичних творів був «прагматичнішим», науковішим, оскільки мав сприяти глибшому дослідженню історичних коренів і першовитоків певних суспільних явищ.

Від середини XIX ст. реалісти щораз активніше заявляють про свої розходження з традиціями романтизму. Однак попри це, реалізм повністю не відкидає доробку романтизму. Наприклад, якщо письменників-реалістів не влаштувала романтична ідеалізація художнього образу або наявність у творах романтиків «двох світів», то улюблене романтиками зображення постійної мінливості світу реалізм не лише запозичив, але й суттєво поглибив. Насамперед, якщо романтизм абсолютизував творчу уяву письменника, то реалізм робив акцент на дослідженні та поясненні явищ реального життя. Ще одним засобом романтичного пізнання Всесвіту стає гротеск, поряд з яким використовуються різні форми умовної образності. Митець-романтик не відтворює дійсність під час перекладу твору, а перетворює, «романтизує» її. І цей новий умовний світ для романтика є прекраснішим за реальний. Хоча ці «два світи» далеко не завжди співіснують у гармонійній єдності. Митці часто відчувають розлад між мрією та дійсністю, що спричиняє настрої безнадії та відчаю [8, 326]. Намагання досягнути ідеалу в житті часто виливається такими починаннями у творчості. Омріяні сюжети і персонажі хочеться висвітлити в найпривабливіших тонах і гармонії, але подекуди такий «ідеал» більш схожий на казку, ніж на реальне життя.

Д. Чижевський вважає, що основне і глибоке пізнання романтиків здійснюється серцем (тобто через почуття та інтуїцію). Романтики починають відшукувати в різних царинах буття внутрішні протилежності, антитези. Науковець підкреслює, що у романтиків корінь зла є в невмінні чи небажанні людини зрівноважувати протилежні первини свого ества (духовне – біологічне, емоційне – раціональне, особисте – суспільне тощо) [10, 276]. На першому плані у романтиків – героїчні персонажі. У фокусі їх творчості – душевний світ людини. Націю романтики співвідносили при перекладі з єдиною природною формою сус-

пільного існування людини. Звідси простежується потужний патріотичний потенціал М. Костомарова, Ю. Федьковича, П. Куліша.

Специфікою українського романтизму було те, що в ньому важливу роль відігравали барокові традиції. Відтак, на нашу думку, ці традиції мали вплив на романтичну концепцію перекладу. Необхідно відзначити, що значний інтерес виявляли до бароко саме поети-романтики. Безпосередній вплив бароко простежується в перекладацькій творчості українських письменників XIX ст. – П. Свенціцького, Ю. Федьковича, П. Куліша, Лесі Українки.

М. Лановик указує, що пошуки романтизму в сфері перекладознавства здійснювалися декількома шляхами. Один з них полягав у намаганні осмислити поняття «мова – особистість – нація – естетична система» [3, 28]. Інтерес до духовного, інтуїтивного стану митця допоміг романтикам зрозуміти, що мова є не єдиним засобом для вираження високих почуттів не тільки у творчості, але й у філософських дослідженнях мистецтва. Мовою вічності стала для них мова символів та алегорій, де художня образність є законом нескінченного світу, глибинним виявом світового духу, як наголошує М. Лановик [3, 49]. Таким чином, у творах романтики часто намагалися показати метафоричні картини як невід'ємну частину художньої творчості, також характерні для естетики бароко. І за словами тієї ж дослідниці, «універсум було окреслено як книгу, життя – як роман, світ – як текст, що давав змогу зрозуміти дійсність через слово» [3, 28].

Водночас не можна забувати про активну роль реципієнта – у цьому випадку читача творів Шекспіра. В. Іванишин доводить, що співтворчість читача є невід'ємним атрибутом рецепції, оскільки сприймати твір, на його думку, – означає бути під впливом художнього тексту, уявляти і переживати його. Без уяви не може існувати рецепції. Перш за все, твори виникають у свідомості автора, реалізуються як можливість у художніх текстах, але оживають і живуть лише у свідомості читачів [1, 140]. Тобто читач трансформує образну закодовану інформацію в мегаобраз своєї уявної картини світу. А тому в процесі перекладу творів зарубіжних авторів перед перекладачем постає низка питань стосовно того,

наскільки він може бути фаховим реципієнтом й інтерпретатором художнього тексту, за переклад якого береться, і як саме це має узгоджуватися з його естетичним смаком, бажанням зберегти свою творчу індивідуальність [4, 82]. Перекладач, як і читач, за І. Лімборським, опиняється «між» текстами різних культур і літератур, тобто в ситуації невизначеності, культурного «пограниччя», здійснюючи подвійний герменевтичний акт «розкодування» «своєї» і «чужої» традиції, наявної в оригіналі і в його перекладі [4, 85]. Кожен переклад твору завжди є самобутнім і унікальним, наділеним характерними національними рисами перекладача. Це, у свою чергу, значно допомагає поліпшити сприйняття літератури читачем, який не знайомий або погано знайомий з культурними традиціями того чи іншого зарубіжного автора.

Першим до перекладів творів Вільяма Шекспіра звернувся за доби романтизму Микола Костомаров. Художня творчість письменника сформувалася на ґрунті активізації пошуків національної самоідентичності в тогочасному суспільстві під впливом популярних західноєвропейських ідей, у координатах естетики романтизму з її національними ознаками. Цей представник Харківської школи романтиків вільно переклав пісню «Дездемони» з трагедії «Отелло» в 1849 р. [2, 229]. Спроба Костомарова невдовзі стала віршем «Верба» – переспівом у дусі українських народних пісень сентиментального звучання з використанням різних форм пестливих слів. Історичні студії М. Костомарова позначені піднесенням ролі української жінки в духовному житті нації [6, 128].

Етноментальні відмінності дослідник спроектував на сприймання природи, що є характерним для українського народу і відбилося у фольклорі. Так, не випадково перекладач узявся за переклад саме цього уривка:

*«The poor soul sat sighing by a sycamore tree,
Sing all a green willow:
Her hand on her bosom,
Her head on her knee».*
(by W. Shakespeare) [11, 334].

Порівняймо цей уривок з переспівом:

*«Ой, вербице зелена,
Вербонько моя!*

*Під вербою зеленою
Дівочка сиділа
І бідную головоньку
Долі похилила» [2, 229].*

Такі переспіви були характерною формою засвоєння іншомовних поезій в українській літературі того часу. Згідно з народною уявою українців, «плачуча верба» була символом дівчини або жінки, залишеної коханим. Так, перед своєю смертю лірична героїня згадала сумну пісню про вербу і нещасливу дівчину, яка співала її перед смертю. Пісня Дездемони є варіацією народної української пісні-балади. У перекладі простежується вживання русизмів: «дівочка» замість українського слова «дівчина» або «дівчинка». Можна побачити, що автор перекладу замінює англійське «кнее», що має значення «коліно», словосполученням на позначення «долі похилила». Зв'язки жіночності і смерті, жіночності і свободи слід виділяти не лише на тематичному рівні тексту, але й на комунікативному. Характер перекладу українського письменника інколи нагадує переклади Куліша, який часто, як і Костомаров, використовував русизми (детальніше про це далі). Слід звернути увагу на те, що Костомаров уникає перекладу англійського слова «*susamore tree*» – «явір». Зокрема, в Україні явір має міцні асоціації з особою чоловічої статі. Так, у вірші явір – імпліцитний автор-чоловік, який постає явором-спостерігачем, а жінка є душа, репрезентована сумною вербою. Цікаво, що у Костомарова тоді йде пряме звертання до дівчини («Ой, вербице зеленая, / Вербонько моя!»), про явір узагалі жодного слова. Така прямота Костомарова викликана особливістю українського фольклору.

Отже, рецепція творчості В. Шекспіра в Україні свідчить, що його творча спадщина відноситься до тих художніх досягнень, які

роблять величезний внесок у скарбницю національної культури і містять значний творчий потенціал, за допомогою якого кристалізувалася художня свідомість самих українських письменників. В українських перекладах творів англійського поета перекладачі XIX ст., (зокрема, Микола Костомаров) намагалися передати традиційні англійські реалії з урахуванням національних українських особливостей та зробити твори англійського поета доступними для українського читача.

Список використаних джерел

1. Іванишин В. П. Нариси з теорії літератури / В. П. Іванишин. — К. : Академія, 2010. — 256 с.
2. Костомаров М. І. Верба : (Пісня Дездемони) «Ой вербице зеленая» / М. І. Костомаров ; пер. М. І. Костомарова // Литературное наследие. — СПб., 1890. — С. 229.
3. Лановик М. Б. Проблеми художнього перекладу як предмет літературознавчої рефлексії : дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.01.06 — теорія літератури / Терноп. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. — Тернопіль, 2006. — 410 с.
4. Лімборський І. В. Світова література і глобалізація : моногр. / І. В. Лімборський. — Черкаси : Брама-Україна, 2011. — 192 с.
5. Новик О. П. Неповторність повторного. Барокові традиції в літературі українського романтизму : моногр. / О. П. Новик. — Харків : Майдан, 2011. — 368 с.
6. Таран Л. Жіноча роль / Л. Таран. — К. : Основа, 2007. — 128 с.
7. Торкут Н. М. Шекспір як культурна метафора в контексті пошуків європейської ідентичності / Н. М. Торкут // Шекспірівський дискурс / гол. ред. Торкут Н. М. — Запоріжжя : КПУ, 2010. — Вип. 1. — 294 с.
8. Українські письменники : довідник / авт.-уклад. Преварська М. І. — К. : Велес, 2011. — 368 с.
9. Черняк Ю. І. Специфіка актуалізації ціннісної семантики «Гамлета» В. Шекспіра в українському шекспірівському дискурсі : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.05 — порівняльне літературознавство / Юрій Іванович Черняк. — Запоріжжя, 2011. — 225 с.
10. Чижевський Д. І. Історія української літератури / Д. І. Чижевський. — К. : Академія, 2008. — 568 с.
11. Shakespeare W. The Complete Works of Shakespeare : in 4 vol. / W. Shakespeare ; ed. by D. Bevington. — N. Y. : Longman, 1997. — 1200 p.

O. MINENKO, O. DYADYUSHENKO
Cherkasy

ESTHETIC PRINCIPLES OF ROMANTICISM IN THE FIRST TRANSLATIONS OF W. SHAKESPEARE'S WORKS IN UKRAINE

In the article, the aesthetic principles of Romanticism in the first translations of W. Shakespeare's works in Ukraine were traced. It was found that the range of interests and the artistic tastes of the recipient conditioned the aesthetic experience. An important step of the investigation was also the analysis of the horizon of expectations «Shakespeare wave», which mainly consisted of complex of romantic notions. It was shown that literary translation often demonstrates the originality in terms of interpreter writer, due to the narrow

aspect of interpretative art field. In this regard, the horizon of expectations of another national literature, which treats foreign-language work, in full way consistent with the internal needs of national literature.

Key words: translation, literature, work, reception, writer.

А. В. МИНЕНКО, А. А. ДЯДЮШЕНКО
г. Черкассы

ЭСТЕТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ РОМАНТИЗМА В ПЕРВЫХ ПЕРЕВОДАХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ У. ШЕКСПИРА В УКРАИНЕ

В статье прослеживаются эстетические принципы романтизма в первых переводах произведений Уильяма Шекспира в Украине. Обнаружено, что эстетический опыт обусловлен кругом интересов и художественных вкусов реципиента. Важным этапом исследования был также анализ горизонта ожиданий «шекспировской волны», в основном состоящий из комплекса романтических представлений. Показано, что художественный перевод часто демонстрирует своеобразие взгляда переводчика на творчество писателя, обусловлен узким аспектом интерпретационного художественного поля. В этом плане горизонт ожиданий иной национальной литературы, воспринимающей иноязычное произведение, соответствует и согласуется с внутренними потребностями национальной литературы.

Ключевые слова: перевод, литература, произведение, рецепция, писатель.

Стаття надійшла до редколегії 07.10.2015

УДК 821:82-155

А. МИРЗОЕВА
Баку, Азербайджан

АБДУЛЛА ШАИГ О СОВРЕМЕННОЙ ЕМУ ЛИТЕРАТУРНОЙ СРЕДЕ

Творчество азербайджанского поэта и прозаика Абдуллы Шаига носит многогранный характер. Живший на стыке XIX и XX веков этот писатель и общественный деятель, педагог А. Шаиг отразил в своем творчестве дух эпохи, а в воспоминаниях выразил смысл всех изменений, которые происходили в то непростое время. Его воспоминания связаны с выдающимися современниками, о некоторых из которых упоминается в данной статье.

Ключевые слова: азербайджанская литература, А. Шаиг, Гасанбек Зардаби, Джалил Мамедкулизаде, В. Креве, мемуарный жанр в литературе.

В истории азербайджанской литературы такие мастера слова, как Абдулла Шаиг, получили свое высокое предназначение благодаря умению почувствовать пульс времени, стать непосредственным участником и внимательным наблюдателем многих сложных процессов в современной литературе и общественной жизни. Исследование жизни и деятельности таких мастеров слова, их общественной позиции и литературного творчества приводит к необходимости признания их достижений и особого положения в истории литературы вообще. В литературоведческих исследованиях ярко проявляется главная тенденция, выражающаяся в том, что, несмотря на

различные позиции и подходы в творчестве, у разных представителей азербайджанской литературы конца XIX – начала XX вв. обнаруживаются единство и общность во взглядах на происходящие события, их идейная близость, прослеживаются крепкие дружественные связи, тесное творческое взаимовлияние и личностное взаимодействие. Данный феномен специфической литературной и культурной среды в азербайджанском обществе конца XIX – начала XX вв., бесспорно, заслуживает внимания и изучения.

Проиллюстрируем особенности литературной среды в азербайджанском обществе конца XIX – начала XX вв. на примере изуче-